

повідників італійців Лелія і Фауста Социни, які виступали у Швейцарії. У цей період аріанські громади, до яких вступають заможні шляхтичі, постають на Слов'янщині, зокрема на українських землях Речі Посполитої. Їх діяльність сприяла поширенню західних тлумачень свободи совісті і думки людини, просвітництва. Важливими осередками популяризації цих ідей стали засновані аріанцями школи в Чернігові, Києві, Хмельнику, Гощі. В середині 17 ст. А. було розгромлено під тиском католицької церкви, а навчальні заклади закрито.

Літ.: Левицький О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси // Киевская старина, 1882, №5; Стельмашова А. Аріанство в давній Україні // Пам'ятки України, 1993, №1-6.

М.М.Варварцев.

АРМІЯ КРАЙОВА – польська підпільна військова організація, що діяла на окупованій гітлерівцями території Польщі та Західної України й Західної Білорусі в часи Другої світової війни. Створена 14 лютого 1942 шляхом об'єднання «Союзу збройної боротьби» з іншими конспіративними польськими формуваннями. Підпорядковувалася Верховному головнокомандувачеві та урядові Польщі на еміграції, що з липня 1941 перебував у Лондоні. Рішення щодо поточних дій приймалися у Варшаві головним командантом АК, функції якого виконували Ст.Ровецький («Грот») – до 30 червня 1943, Т.Коморовський («Бур») – до 2 жовтня 1944, Л.Окулицький («Неджвядек») – до часу видання наказу про розформування АК 19 січня 1945. На відміну від партизанських боївок АК була єдиною силою, що формально могла вважатися продовжувачем традицій довоєнного Війська Польського.

Після нападу Німеччини на СРСР і вступу останнього до антигітлерівської коаліції польський емігрантський уряд, а потім і АК були змушені визнати СРСР – свого колишнього ворога – союзником. Офіційно Польща вела війну лише з гітлерівською Німеччиною. Навіть після розірвання Москвою в односторонньому порядку дипломатичних відносин з «лондонським» еміграційним урядом Польщі Радянський Союз залишався для поляків «союзником наших союзників». Командування АК найбільші зусилля зосереджувало на підготовці загально-державного антигітлерівського повстання, яке мало вибухнути в той момент, коли поразка Німеччини внаслідок ситуації на фронті або якихось інших причин стала б безсумнівною. Командувачі АК вважали, що передчасний виступ спровокував би лише дуже великі репресії з боку гітлерівських властей та послабив би і без того виснажене багаторічною окупацією польське суспільство. Через це тривалий час вони погоджувалися тільки на такі масштабні збройні дії, які мали характер самооборони. Так було під час масових переселень цивільної людності, здійснюваних гітлерівцями на Замойщині 1942–43, або

після розпочатої Організацією українських націоналістів (бандерівською) і командуванням Української повстанської армії антипольської акції на Волині та в Східній Галичині 1943–44. Окрім підготовки до повстання, солдати АК знищували німецьких агентів, особливо небезпечних гітлерівських службовців, колабораціоністів, збирали розвідматеріали, займалися інформаційно-пропагандистською діяльністю, інколи нападали на в'язниці та звільняли заарештованих. Від 1942 у лісовій місцевості діяли загони АК, в яких її бійці здобували бойовий досвід.

1944 АК нараховувала до 350 тис. бійців. Командувач АК мав у своєму розпорядженні штаб, що складався з понад 30 відділів: керівництва диверсіями (Кедив), бюро інформації і пропаганди, розвідки, контррозвідки, зв'язку та ін. Організаційно-територіальна структура АК була поділена на кілька регіонів, які, у свою чергу, поділялися на округи, райони (районні інспекторати), повіти («обводи»), відділення («пляцувки»).

Навесні 1944, коли Червона армія вступила на землі Західної України, АК розпочала «посилену диверсійну акцію», план якої було затверджено наприкінці 1943. Згідно з цим планом, формування АК мали взяти активну участь у саботажно-диверсійній боротьбі проти гітлерівських військ під час відступу останніх з території Західної України, Західної Білорусі, Віленської обл. (Литва) та східних районів власне Польщі з тим, щоб заманіфестувати цим своє невід'ємне право на ці території. Пролита під час боїв польська кров повинна була стати важливим аргументом у справі післявоєнного врегулювання проблеми «східних кресів» Польщі на її користь. Втім, незважаючи на допомогу і заслуги загонів АК у боротьбі проти гітлерівських частин під час звільнення радянськими військами Ковеля, Львова, Вільнюса, Любліна (Польща) та інших населених пунктів, радянське військово-політичне керівництво поставилося до АК вороже. Ті з офіцерів та рядових АК, які не побажали скласти зброю та вступити до 1-ї Польської армії ген. З.Берлінга, підконтрольної СРСР, були заарештовані контррозвідкою «Смерш» та органами НКВС, а пізніше засуджені. Наприкінці війни в радянських в'язницях і таборах перебувало до 50 тис. поляків – учасників антигітлерівського руху Опору. Незважаючи на формальне розформування АК 1945, частина її колишніх членів продовжувала впродовж кількох повоєнних років діяльність, спрямовану на повернення країні самостійності, у підпільних організаціях «Не» (Незалежність), «ДСЗ» («Делегатура Сил збройних»), «ВіН» («Воля і незалежність») та ін.

Літ.: Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Londyn, 1970–89, t.1–6; Korboński S. Polskie Państwo Podziemne: Przewodnik po podziemiu z lat 1939–1945. Paryż, 1975; Lisiewicz P.-M. Plan «Burza»: Wysilek zbrojny Armii Krajowej 1944–1945. – Warszawa, 1990; АК і WiN przed sądami specjalnymi. – Poznań, 1993; Luczak Cz. Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej. – Poznań, 1993; Armia Krajowa: Dramatyczny epilog. – Warszawa, 1994; Garlinski J. Polska w drugiej wojnie światowej. – Warszawa, 1994; Armia Krajowa: Rozwój organizacyjny. – Warszawa, 1996; Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny: Współpraca АК-WiN i UPA (1945–1947). – Warszawa, 1997; Armia

Krajowa: Szkice z dziejów Sił i Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego. Warszawa, 1999; Ільюшин І.І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К., 2001.

І.І. Ільюшин.

АРМІЯ ПОЛЬСЬКА В СРСР – армія, формування якої почалося у травні 1943 лівими силами польської еміграції, об'єднаними в Союз польських патріотів у СРСР, за підтримки й допомоги радянських властей у с. Сельце біля Рязані (нині місто Російської Федерації). Її 1-шу піхотну дивізію ім. Т.Косцюшка очолив полковник З.Берлінг. 10 серпня 1943 уряд СРСР дав згоду на входження дивізії у 1-й корпус польських збройних сил. Бойове хрещення дивізії ім. Т.Косцюшка відбулося в боях із гітлерівськими військами 12–13 жовтня 1943 біля с. Леніно Могильовської обл. в Білорусі. На початку 1944 корпус переміщено в Україну до м. Суми. Тут на його базі 18 березня 1944 почалося формування 1-ї Польської армії (командувач – ген. З.Берлінг), невдовзі передислокованої на Волинь – у район Житомира–Рівного–Ківерців (нині місто Волинської обл.). У квітні 1944 польські зенітники відзначилися, відбиваючи нальоти німецької авіації на Київ. На момент форсування Західного Бугу (притоки Вісли) і виходу з території УРСР 20 липня 1944 1-ша Польська армія нараховувала 104 тис. офіцерів і солдатів.

Літ.: Кундюба І.Д. Советско-польские отношения: 1939–1945. – К., 1963; Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1973–74, т.7–8; Wojsko Polskie na ezemie wschodnim 1943–1945: Wybór materiałów źródłowych. – Warszawa, 1974; Anders W. Bez ostatniego rozdziału: Wspomnienia z lat 1939–1946. – Londyn, 1989; Baluk S., Michalowski M. Polski eryn zbrojny 1939–1945. – Warszawa, 1989; Berling Z. Wspomnienia. – Warszawa, 1990–91, т. 1–3.; Armia Polska w ZSRR. 1941–42. – Warszawa, 1992.

І.Т. Лісевич.

АФГАНСЬКА ВІЙНА 1979-1989 – війна, яку вів Радянський Союз проти моджахедів на боці прорадянського уряду в Кабулі. Політична криза в Афганістані, зумовлена боротьбою за владу між місцевими традиціоналістами і модернізаторами й поглиблена присутністю сотисячного контингенту радянського війська під приводом подання інтернаціональної допомоги, переросла у зіткнення геополітичних інтересів між СРСР і США в центрально-азійському регіоні. Військова та інша підтримка, пода-